

Slavnostni govor ob 80-letnici
Inštituta za narodnostna vprašanja
(Ljubljana, 17. novembra 2005)

Prispevek govori o pomenu pojmov etnosa in demosa v kontekstu sodobnih družbeno-političnih razmer ter o vlogi Inštituta za narodnostna vprašanja v tovrstnih razmerah v 20. stoletju. Zgodovinske izkušnje obeh pojmov predstavljajo podlago za znanstveno delo Inštituta.

Njegov predhodnik, Manjšinski inštitut, ki je nastal v političnih okoliščinah versajske mednarodne ureditve Evrope po 1. svetovni vojni, je dal resen prispevek k razpravi o manjšinski zaščiti v tem času. Po 2. svetovni vojni je v Evropi sicer v prevladal element demosa, medtem ko je bil etnos marginaliziran, kljub temu pa so bila manjšinska vprašanja rešena oziroma upravljana zelo različno. S koncem hladne vojne so v okviru novih političnih razmer etnična vprašanja zopet stopila v ospredje. V vsem tem času, predvsem od šestdesetih let dalje, je imel Inštitut za narodnostna vprašanja pomembno vlogo pri razvijanju znanstvenih metod ter odgovorov na področju političnega in mednarodnopravnega urejanja manjšinskih vprašanj, zlasti Slovencev v Avstriji in Italiji. Avtor omenja sodobna tematska področja, ki so deležna raziskovanj na Inštitutu. Poleg tradicionalnih so tu tudi položaj priseljencev v Sloveniji, ustavnopravna vprašanja, kot načelo nediskriminacije, problematika položaja Romov, upravljanje in reševanje konfliktov. Daljnosežen izziv za Inštitut je vprašanje, kaj lahko v bodoče prispeva k razumevanju etničnih pojavov v sodobnih družbenih razmerah in k urejanju vprašanj, ki izhajajo iz tega

Ključne besede: INV, zgodovina, vloga

ETHNOS AND DEMOS

CELEBRATORY SPEECH AT THE 80TH ANNIVERSARY OF THE INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

The article discusses the significance of the notions of ethnos and demos within the context of contemporary socio-political conditions and the role of the IES in these conditions in the 20th century. Historic experiences of the two notions are the basis of the IES scientific work. Its predecessor, the Minority Institute, established in the political circumstances of the Versailles international regulation of Europe after the WW I, contributed significantly to the discussion of minority protection of that period. After the WW II, the element of demos prevailed in Europe, while ethnos was marginalized. Nevertheless, minority issues were treated differently. At the end of the Cold war, with new political conditions, ethnic issues regained importance. In all this time and especially since the 1960s, the IES had an important role in the development of scientific methods and solutions in the field of political and international legal regulation of minority issues, above all those concerning the Slovenes in Austria and Italy. The article lists contemporary topics, researched at the IES. Apart from the traditional ones, these are also the status of immigrants in Slovenia, constitutional and legal issues, such as the principle of non-discrimination, Roma issues, regulation and solving of conflicts. A far-reaching challenge for the IES may be its role in the future understanding of ethnic phenomena in contemporary social conditions and solving of the thereof arising issues.

Keywords: IES, history, role

Dva obraza iste kolektivne identitete naroda. Priznana sta od davnine in še dolgo bosta aktualna. Toda tako kot v zgodovinski perspektivi tudi v našem času spoznavamo, da si pogosto nasprotujeta ali pa sta tako daleč vsaksebi, da je videti, kot da nimata skupne vsebine. V govorici praktične politike pogosto eden izključuje drugega in v takih primerih ni pogojev za njuno vzajemno krepitev.

Demos je v pretežni meri sprejet kot temelj legitimne vladavine, kolektivne v svojem političnem izražanju, vendar utemeljene na spoštovanju avtonomije posameznika, njegovih temeljnih, to je individualnih pravic in njegove zasebnosti. Demos je v našem času na ta način sprejet kot moderna in postmoderna vrednota. Poleg svoje politične funkcije je tudi izrazito zaželen kot vrednota, ki je prijazna tržni ekonomiji in tehnološkemu razvoju, in po tej poti namenjena izboljšanju človeške blaginje nasploh.

Etnos, po drugi strani, je pogosto obravnavan kot nekaj predmodernega, kot nujnost človeške identitete. Sprejet pa je kot nekaj, kar je z moderno in s postmoderno družbo v najboljšem primeru združljivo, nikakor pa ni vrednota, ki obljublja prihodnost. Še vedno ga označuje tudi strah, to je strah pred drugačnim in tujim. To ni presenetljivo v luči izkušenj z nacionalističnimi manipulacijami etničnega. Zato je etnos ves čas nekoliko sumljiv. Njegovo kulturno izražanje je v najboljšem primeru sprejeto kot bogatitev – nikakor pa ne kot vitalna prvina – družbenega razvoja. V jezikovno in kulturno heterogeni skupnosti, kakršna je evropska, etnos preprosto mora biti sprejet, ni pa sprejet brez rezerve in ni mu priznan položaj zgodovinsko potrjene gonilne sile napredka.

Ta kratka definicija je seveda poenostavitev. Toda tovrstne poenostavitve so koristne, kadar nas opozarjajo na problem, ki zasluži globlje razmišljanje. Za slovenski narod ni težko najti argumentov, ki govorijo v prid takšnemu, globljemu razmišljanju o prepletanju etničnega in demokratičnega.

Za Slovence sta bila skoraj vso dosedanje zgodovino etnos in demos eno. V habsburški monarhiji, v kateri je slovenski narod preživel največji del svoje doseданje zgodovine, je bil našim prednikom namenjen položaj podložnega in ne gospodujočega naroda. Ta položaj je bil še otežen z okoliščino, da je znatni del Slovencev živel zunaj meja svoje etnične matice, ki je bila na Kranjskem. Etnična podrejenost je bila povezana s politično neenakopravnostjo in z družbeno razslojenostjo. Prizadevanje za zedinjeno Slovenijo, najprej kot utopija, nato pa kot realno dosegljiv narodni program, je bilo zato vselej tudi program družbene in politične emancipacije in ne le etnično prizadevanje po bivanju v lastni domovini.

Slovenci spadamo torej med tiste narode, ki jim je bila etnična emancipacija bistvena prvina politične in osebne svobode. Etnos in demos sta bila največji del naše zgodovine eno, demokratičnih dosežkov pa ni bilo mogoče pričakovati

brez etnične svobode. Ta zgodovinska izkušnja, ki v mednarodnih primerjavah ni nekaj posebnega, četudi je v slovenskem primeru doživeta s posebno intenzivnostjo, je ustvarila podlago za znanstveno delo, ki mu je namenjena tudi današnja prireditev ob osemdeseti obletnici Inštituta za narodnostna vprašanja.

Inštitut je nastal kot Manjšinski inštitut, ki so ga ustanovile civilnodružbene organizacije v času po razpadu habsburške monarhije po koncu prve svetovne vojne. To je bil čas versajskega mednarodnega sistema in prodora načela o pravici narodov do samoodločbe. Slovenski narod je bil med dobitniki oziroma beneficiary tega zgodovinskega premika. Toda ta položaj je bil vse prej kot popoln ali dokončen. To so vedeli tudi iniciatorji Manjšinskega inštituta. Četudi je bil njihov pogled osredotočen na manjšinsko vprašanje in na neposredne potrebe Slovencev, pa je bila njihova iniciativnost sestavni del veliko širšega zgodovinskega procesa.

Razpad evropskih imperijev v prvi svetovni vojni se ni mogel končati z uveljavitvijo preprostega in jasnega organizacijskega načela, kakršno je bilo načelo *uti possidetis*, ki je bilo z uspehom uporabljeno v dekolonizaciji Latinske Amerike v 19. stoletju. Načelo samoodločbe, ki je tedaj kot mobilizacijsko načelo uspelo, se je izkazalo kot problematično organizacijsko načelo za svet po prvi svetovni vojni. Uporabljeno je bilo selektivno in vselej v povezavi z drugimi prvinami, kot so bile geografske okoliščine, branljivost novih meja, naravni in drugi ekonomski viri in še druge. Nič čudnega torej, če so navzlic deklarirani vodilni vlogi načela samoodločbe, pravni strokovnjaki Društva narodov leta 1921 menili, da načelo o pravici narodov do samoodločbe še ni postalo pravilo pozitivnega mednarodnega prava. Teritorialna ureditev je bila izraz političnega kompromisa in izpostavljena kritiki in dvomu.

V takih razmerah je imelo manjšinsko vprašanje velik pomen. Več kot dvajset milijonov Evropejcev je živelo v položaju pripadnikov narodnih manjšin. Narodne manjšine so bile živ opomin nepopolnosti versajske ureditve in trajen izziv njeni politični stabilnosti. Terjale so znatno mero pozornosti in politične inovativnosti, če naj bi nastal dolgoročno stabilen mednarodni sistem. Slovenci so pri tem imeli aktivno vlogo, zlasti v Evropskem manjšinskem kongresu in preko njega v Društvu narodov. Ideje kolektivne manjšinske zaščite kot pogoja za uveljavitev dejanske enakopravnosti so dobile svoj konkretni izraz in so vplivale na razvoj mednarodne prakse in doktrine. Manjšinski inštitut v Ljubljani je torej dal resen prispevek k razpravi o problemih tedanjega časa.

Manjšinska vprašanja, izražena v tistem obdobju, so imela velik pomen za poznejšo politično zgodovino Evrope in sveta, veliko večjo, kot je svet pripravljen priznati. Pokazala so, kako teritorialna ureditev ne rešuje vseh temeljnih političnih vprašanj in kako načelo nediskriminacije še ne zagotavlja dejanske enakopravnosti med ljudmi in etnične stabilnosti. Pokazala so potencialno moč nevladnih orga-

nizacij, pa tudi potencialno nevarnost manipulacije manjšinskih vprašanj. V svoji skrajnosti je zloraba manjšinske problematike postala pomembna prvina nacistične politike, ki je naposled zrušila versajski sistem, in z njim mednarodni mir.

Če se s sedanje zgodovinske oddaljenosti ozremo na izkušnjo versajskega obdobja, ugotovimo, da poznejša obdobja niso odpravila njegovih problemov. Resda je z ustanovitvijo Organizacije združenih narodov in z izgradnjo novega mednarodnega sistema po drugi svetovni vojni postal mednarodni mir bolj zavarovan, zlasti zoper nevarnost direktnih spopadov med velikimi silami. Tudi manipulacij z manjšinskimi vprašanji je bilo manj. Tragična resnica zgodovine pa je v tem, da je bilo v Evropi med drugo svetovno vojno in neposredno po njej veliko »etničnega čiščenja« – če uporabim ta novejši in cinični termin. Okrog štirinajst milijonov ljudi je moralo zapustiti svoje domove ob koncu druge svetovne vojne. To je med drugim zelo poenostavilo evropski narodnostni zemljevid. Manjšin je bilo manj, postale so manjše, politične probleme v zvezi z njimi pa je bilo lažje obvladovati.

Tudi ta tragična izkušnja je svojevrstna zmaga demosa, oziroma njegovih bojevitih prvin, etnos pa je bil potisnjen na rob. Odprle pa so se tudi nove možnosti. V državah, kjer je prišlo do resničnega sprejetja kodeksa človekovih pravic in do krepitve politične demokracije, je bilo omogočeno »upravljanje« z manjšinskimi vprašanji in produktivno iskanje rešitev. Pa tudi to se v demokratičnem svetu ni dogajalo povsod in vselej. Slovenci v zamejstvu so tudi v teh razmerah pretrpeli marsikatero krivico. Še slabši položaj pa je bil v socialističnih družbah, kjer se je demos izrazil v svoji ideološki podobi, temelječi na iluziji ukinjanja razredne družbe. V teh deželah tudi upravljanje manjšinskih vprašanj največkrat ni bilo zadovoljivo, kar je, desetletja pozneje, prispevalo k izbruhu oboroženih konfliktov.

Ureditev po drugi svetovni vojni manjšinskega problema v resnici ni rešila, drugih etničnih vprašanj pa se je dotaknila le površinsko. Iluzije, da človekove pravice ali socialistična ureditev avtomatično rešujejo etnično vprašanje, so bile premočne. Konec hladne vojne in etnično nasilje, ki mu je sledilo, pa je hitro razblinilo dotedanje iluzije in manjšinska vprašanja so bila ponovno postavljena na dnevni red. Za današnjo Evropo je vprašanje etničnih odnosov eno kritičnih vprašanj – in sicer ne več kot manjšinsko vprašanje, ampak kot vprašanje odnosov v razmerah etnične heterogenosti. Etnos ni izgubil svoje pomembnosti, prej nasprotno, začenja se nov cikel, v katerem bodo imela etnična vprašanja, definirana na nov način, eno osrednjih mest v prihodnji evropski in tudi svetovni politiki.

Kako se je v teh razmerah znašel slovenski Manjšinski inštitut in njegov naslednik, Inštitut za narodnostna vprašanja?

Vsak poskus odgovora na to vprašanje se mora začeti s potrditvijo očitne in nujne resnice, da je Inštitut za narodnostna vprašanja delil usodo slovenskega naroda v vsej njeni politični kompleksnosti. To se je odrazilo na več ravneh.

Najelementarnejše se je vloga Inštituta izrazila na programski ravni, pri določanju prioritet. Inštitut je ob koncu druge svetovne vojne in na mirovni konferenci v Parizu odigral pomembno vlogo pri opremljanju jugoslovanske delegacije z informacijami in argumenti v pogajanjih o zahodni meji.

Pozneje se je izkazal v prizadevanju za izpolnjevanje mednarodnopравnih obveznosti, izhajajočih iz mednarodnopравnih aktov, ki so opredelili pravne podlage položaja Slovencev v Italiji in Avstriji. To je bilo težaško delo, kjer so znanstvene metode, zlasti zgodovinopisne in mednarodnopравne, v pomoč, vendar same po sebi še ne zagotavljajo zadovoljivih rezultatov. Ti so v vse preveliki meri odvisni od politične volje in političnih razmer. Inštitut je imel nevhvaležno nalogo, da poskuša artikulirati odgovore na vprašanja, za katera se je vedelo, da niso odvisna od znanstvene resnice. Bili so tudi trenutki, ko se je pomanjkanje napredka krivično pripisovalo dozdevno prešibkim znanstvenim podlagam za politično in diplomatsko aktivnost. Navzlic temu pa je Inštitut z leti razvil pomemben korpus analitičnih dognanj in znanstvenih razlag. Njegova velika prednost je bila kontinuiteta, ki je tudi v evropskih in mednarodnih okvirih prispevala k temu, da je bil ob koncu hladne vojne Inštitut za narodnostna vprašanja eden tistih raziskovalnih centrov, ki so najboljše pripravljene na razpravo o manjšinskih in drugih etničnih vprašanjih našega časa.

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja se je Inštitut začel vključevati tudi v razprave Organizacije združenih narodov o manjšinski problematiki. Ta izkušnja je bila pomembna iz več razlogov. Prvič, Združeni narodi so že na začetku svojega obstoja razglasili diskontinuiteto s sistemom manjšinskega varstva iz časov Društva narodov in versajskega obdobja. To je bilo storjeno na podlagi pravno problematične doktrine o bistveno spremenjenih okoliščinah, znane tudi kot *clausula rebus sic stantibus*. Tak pristop je zahteval, da se vse razprave začnejo na novo. Vprašanje povezovanja individualnih človekovih pravic in posebnih, etničnih in kolektivnih pravic, motiviranih s potrebo po dejanski enakopravnosti, je bilo težje kot kdajkoli prej. Velika večina novih – pa tudi starih – držav, članic Združenih narodov, je bila in je še privržena viziji etnično nevtralne politične organiziranosti države. To je razpravo še otežilo. Upoštevanje te okoliščine je bila konferenca OZN o multinacionalnih družbah leta 1965 prva resnejša priložnost celovite obravnave etničnega pluralizma. Vloga Inštituta za narodnostna vprašanja pri tej konferenci je bila znatna in je prispevala k nadaljnjemu angažiranju Inštituta pri razpravah v Združenih narodih. Med temi je izstopal seminar o pravicah pripadnikov manjšin, organiziran pod okriljem Združenih narodov na Ohridu leta 1974, v letih zatem pa delo na jugoslovanskem osnutku deklaracije o pravicah manjšin, ki je bila

sprejeta, po dolgih letih pogajanj, v letu 1992. Da je ta jugoslovanska pobuda našla svoj zaključek v letu dokončnega razpada jugoslovanske države, je eden tragičnih paradoksov zgodovine. Še vedno pa ta deklaracija predstavlja najvišji dosežek Združenih narodov na področju problemov manjšin in je podlaga dejavnostim, ki jih lahko pričakujemo v prihodnje.

Poleg dejavnosti, povezanih z diplomatskimi prizadevanji, pa je Inštitut v tistem času pomembno prispeval tudi h graditvi slovenske politike do urejanja položaja italijanske in madžarske narodnostne skupnosti v Sloveniji, in na ta način tudi k inovativnosti na področju urejanja etničnih odnosov v sodobni Evropi.

Vse to so bili dosežki. Opaziti pa je treba tudi nekatere značilne probleme in področja, na katerih Inštitut za narodnostna vprašanja ni mogel razviti prave iniciative, predvsem zaradi političnih omejitev, pa tudi zaradi pomanjkljivosti v raziskovalnem, to je metodološkem pristopu.

V prvo kategorijo spada vprašanje razvoja političnega pluralizma med Slovenci zunaj meja Slovenije – v času pred njeno osamosvojitvijo. To vprašanje je bilo za tedanje čase preveč občutljivo in nazoren primer omejitev, ki so bile postavljene slovenskemu družboslovju. Politika si je ta vprašanja rezervirala kot področje, kjer sama določa meje spoznanja, in kjer sama izvaja svoje oblike političnega eksperimenta. Iz tega so nastali paradoksalni rezultati. Po eni strani so bili določeni aspekti političnega pluralizma v zamejstvu za raziskovalce tabu. To je veljalo zlasti za vse, kar se je tedaj opredeljevalo s pojmom t. i. »politične emigracije«. Prostora za resno politološko in zgodovinsko raziskovanje je bilo tu le bore malo.

Po drugi strani pa je tedanja slovenska politika živahno razvijala raznovrstne politične komunikacije in eksperimentirala z zamejskim političnim pluralizmom – predvsem v okviru takšnih kategorij, kot so enotni slovenski kulturni prostor, obmejno gospodarsko sodelovanje, odprta meja in odprta družba. Te kategorije so se vse bolj pogosto pojavljale v slovenskem političnem diskurzu in v medijih in so ves čas opozarjale na realnost političnega pluralizma – zunaj okvira tedaj prevladujoče politične ideologije socialističnega samoupravljanja. Povezovanje pojmov »odprta meja« in »odprta družba« je na tihotapski način, rekli bi v slogu Martina Krpana, v slovenskem političnem prostoru krepilo idejo političnega pluralizma in signaliziralo možnost obsežnejših političnih sprememb. Ti pojavi in njihov pomen za slovensko preobrazbo zaslužijo pozornost zgodovinarjev in so vredni nadaljnjega raziskovanja.

Inštitut za narodnostna vprašanja je v tistem obdobju opravil tudi začetno delo, povezano z rastjo etnične raznolikosti na Slovenskem. Pri tem ni imel političnih omejitev, temveč zlasti finančne in kadrovske, ki so upočasnili razvoj raziskovanja in graditev lastne metode. Kar dolgo pa je ostal pri začetkih, iz katerih so se šele

v zadnjih letih razvile nekatere pomembnejše raziskave. Tudi to področje ostaja aktualno za razširitev in poglobitev raziskovanja v prihodnje.

Današnji pogled na raziskovalno dejavnost Inštituta daje zanimivo in raznovrstno podobo. Tematika slovenskega narodnega vprašanja ostaja visoko na lestvici prioritet, skupaj z vprašanji položaja slovenskih narodnostnih skupnosti v Italiji, Avstriji in na Madžarskem in v drugih delih našega sosedstva in sveta. Tu si javnost zasluži bolj temeljite in kritične obravnave zunanje politike neodvisne Slovenije, ki je bila večkrat doslej – včasih bolj in včasih manj razumljivo – zadržana v podpori uveljavljanju pravic Slovencev v zamejstvu.

Položaj narodnostnih skupnosti in priseljencev v Sloveniji pridobiva vse pomembnejše mesto. Metodološka in teoretična vprašanja proučevanja etnične problematike in etničnih pojavov prihajajo bolj in bolj v ospredje. Pa tudi tu je še veliko nepojasnjenega, vključno z vprašanjem, kako naj slovenski narod sedaj, v pogojih lastne državnosti in članstva v Evropski uniji opredeli svoj odnos do islamske skupnosti. Ne gre le za versko, ampak širše družbeno vprašanje in za sestavni del problematike, ki izhaja iz zgodovinskega neuspeha, urediti sožitje z različnimi islamskimi skupnostmi v evropskem, pretežno krščanskem okolju.

Dejavnosti Inštituta, tako tiste, kjer je Inštitut slovenska in mednarodna avantgarda, kot one, kjer je potrebna dodatna poglobitev, se dobro izražajo tudi v publikacijah Inštituta. Že bežen pogled na *Razprave in gradivo* pokaže nekaj temeljnih značilnosti njegovih današnjih rezultatov. Velik del pozornosti Inštituta je usmerjen k zgodovinski obravnavi »klasične« manjšinske problematike. Ta se nanaša tako na položaj Slovencev v sosednjih državah kot tudi na razvojne tendence v evropskem normativnem urejanju položaja manjšin in njihovih pripadnikov. Ta razprava je koristna, med drugim tudi zato, ker pokaže, kako trdovratna so temeljna vprašanja kolektivne zaščite manjšin, kako težko je formulirati pravno zadovoljive rešitve, zlasti v večstranskih mednarodnopravnih aktih, in kako zahtevna in politično občutljiva je pot njihovega uresničevanja. Institucionalni spomin, s katerim razpolaga Inštitut, je pomemben, ker omogoča realistično presojo sodobnih pravotvornih procesov in odgovor na vprašanje, kaj se lahko resnično predstavlja kot napredek.

Tudi razprava o ustavnopravni ureditvi se nadaljuje – in to je koristno, saj etnična heterogenost odpira zahteve po novih rešitvah, ki morajo biti v skladu z ustavnimi določili. V tem okviru bo treba nenehno razpravljati o razlagi in uporabi načela nediskriminacije kot temeljnega pravnega načela, ki odreja obseg posebnih pravic in manjšinskega varstva nasploh. Relativna nedoločenost načela nediskriminacije, njegovo prilagajanje potrebam časa in zlasti čedalje bolj zahtevna in subtilna razlaga, izražena v pravnih aktih, ponujajo še veliko možnosti za razpravo.

Nekatera vprašanja, ki se pojavljajo v tem kontekstu, so že deležna znatne poglobitve. Dober primer je problematika položaja Romov, tako v Sloveniji, kot tudi v Evropi nasploh. Vprašanja, ki so bila dolgo odrinjena ali obravnavana kot socialna in torej ne-etnična ali ne-politična, so sedaj v centru zanimanja. Videti je, kot da Evropa postopoma razvija zavest o pomenu reševanja romske problematike za boljšo kvaliteto družbenih odnosov v Evropi nasploh. Tu bodo potrebna še dolga leta resnega dela in preučevanja.

In naposled, v *Razpravah in gradivu* najdemo tudi obravnavo nekaterih vprašanj, ki so v dejavnosti Inštituta novost. Takšna so vprašanja upravljanja in reševanja konfliktov, vključno z oboroženimi konflikti, ki zadevajo položaj manjšin, in nekatere razprave o temeljnih teoretičnih vprašanjih etničnega. Pri teh temah se Inštitut srečuje s teorijami in z raziskovalnimi rezultati, ki so bili razviti v okvirih političnih ved, sociologije in filozofije. To so vede, ki etničnih pojavov ne obravnavajo kot osrednjih, ampak jih obravnavajo na podlagi lastne metodologije in epistemologije, tako kot vsa druga.

V interakciji med empiričnim, zgodovinopisnim in pravnim raziskovanjem etnične problematike, to je tradicionalnim delom Inštituta na eni strani, in dognanji avtorjev, ki jim etnična vprašanja niso primarna, nastajajo zanimive možnosti. Vprašanje, kaj lahko Inštitut v prihodnje prispeva k razumevanju etničnih pojavov v sodobnih evropskih in svetovnih družbenih razmerah in k urejanju vprašanj, ki izhajajo iz tega, je nov in daljnosežen izziv za Inštitut. Kako pomembna so nam ta vprašanja te dni, ko je val etnično izraženega in socialno pogojenega nezadovoljstva pretresel Francijo in posredno vso Evropo, ni treba posebej dopovedovati. O rešitvah za probleme, katerih akutni izraz vidimo vsak dan znova, moramo razmišljati vsi.

Kaj naj bodo torej temelji zaželene smeri razvoja etničnih odnosov v evropskih družbah 21. stoletja?

Razmeroma čvrsto izhodišče zaželene usmeritve najdemo v pojmihi individualnih človekovih pravic in odgovornega državljanskega ravnanja. Spoštovanje človekovih pravic in z njim povezan državljanski pogum omogočata vsem, tako pripadnikom etničnih večin kot tudi pripadnikom etničnih manjšin, sobivanje in mirno urejanje odnosov v družbi. Priznanje etnične identitete in etnične raznolikosti na takšni podlagi je stvar civilnega poguma in ne ustvarja nevarnosti getoizacije, marginalizacije ali izključevanja. Prav nasprotno, je nujen pogoj kreativne družbene in politične interakcije.

Povedano še bolj direktno, priznanje etnične identitete in etnične raznolikosti na podlagi spoštovanja človekovih pravic je pomembno kot sredstvo za zavračanje pritiskov v smeri umetne integracije in asimilacije, pa tudi za odpravo vsakršne ideologije strahu.

Etnos in demos se na tej podlagi srečata bolj sproščeno, bolj konstruktivno in manj nasilno kot v kakršnem koli drugem kontekstu. Demos tu ni vladavina večine, ampak vladavina človekovih pravic in prava. Etnos pa ni izključevanje drugih na podlagi drugačnosti, ampak komunikacija z drugimi na podlagi skupnih vrednot. Tako je mogoče tudi bolj sproščeno in z manj ideološke obremenjenosti iskati konkretne rešitve, kot je zagotovitev dejanskih možnosti zaposlovanja, kvalitetnega izobraževanja, politične zastopanosti in kulturnih pravic. Priznanje etnične identitete in posebnih potreb pripadnikov depriviligiranih etničnih skupin je začetek vsake resne razprave, ki ima za končni cilj doseči civilizirano urejanje etničnih odnosov v družbi.

Seveda je tovrstne ideje še najlažje izraziti v obliki hipotez. Pot do kreativne politične artikulacije in nato do praktičnih rešitev pa je vselej vijugasta. In prav zato je delo raziskovalnih inštitucij, in med njimi zlasti tako izkušenih, kot je Inštitut za narodnostna vprašanja, dandanes velikega pomena.

V svojem govoru pred petimi leti, ob 75-letnici Inštituta za narodnostna vprašanja, je profesor Janko Pleterski citiral Leonida Pitamica, slovenskega pravnega misleca iz prve polovice dvajsetega stoletja. Pred približno osemdesetimi leti je Pitamic, skupaj z drugimi vizionarji svojega časa, razmišljal o prihodnji Evropi kot skupnem domu večinskih in manjšinskih narodov, v katerem bo manjšinskemu vprašanju odvzeta nekdanja ostrina. V Evropski uniji, pa tudi v širši Evropi, je ta vizija v nekaterih pogledih že uresničena. Izkustveno lahko potrdimo, da nekdanje ostrine manjšinskega vprašanja ni več. Vendar pa vprašanje manjšin ni prenehalo obstajati. Dobilo je nove kvalitete in nove oblike. Postal je sestavni del bolj kompleksne etnične podobe, ki je Evropa še ne razume povsem. Boljše razumevanje pa je nujno potrebno, da bi se evropsko družbeno okolje resnično razvilo do tiste stopnje, ko sta etnos in demos samo dva obraza istega, vsak od njiju pomemben iz lastnih razlogov in oba v dinamični in produktivni interakciji. V tisti meri, v kateri bo prihodnja Evropa našla kreativne in v prihodnost usmerjene rešitve, bo tudi sposobna dati resničen prispevek k prežemanju kultur in civilizacij, kar je ena najbolj nujnih nalog na našem planetu.

Pomena znanstvene misli v tem naporu nikakor ne smemo podcenjevati. Vloga Inštituta za narodnostna vprašanja in mnogih drugih raziskovalnih in znanstvenih centrov bo nujna in aktualna še dolgo v prihodnost. Inštitutu in vsem njegovim sodelavcem čestitam ob osemdesetletnici in jim želim še veliko uspeha v prihodnje.

